

T AAL & CULTUUR

[T] HET VERTAALATELIER VAN HET INSTITUT NÉERLANDAIS (1986-2013)

Op 31 december 2013 heeft het Institut Néerlandais in Parijs zijn deuren gesloten. Door de verdwijning van het vermaarde Institut vertoont het Parijse culturele landschap lege plekken. Onder de vele activiteiten die zijn verdwijnen, is er een die in eerste instantie wellicht wat anekdotisch overkomt, omdat er maar weinig mensen bij betrokken waren, maar die wel zo'n dertig jaar een thuisbasis heeft behouden bij het Institut. Ik doel op het *atelier de traduction littéraire*, het literaire vertaalatelier.

Rond het midden van de jaren tachtig begon de Nederlandstalige literatuur in Frankrijk aan zichtbaarheid te winnen dankzij de gezamenlijke inspanning van een handvol nieuwsgierige uitgevers en een paar enthousiaste vertalers. Zij konden rekenen op subsidie van de Stichting voor Vertalingen in Amsterdam, een voorloper van het Nederlands Letterenfonds. In die tijd was George Strasser culturele raadgever bij de Nederlandse ambassade in Parijs en tevens directeur van het Institut Néerlandais. Hij wilde graag een steentje bijdragen aan die opmars en de Nederlandse letteren in Frankrijk meer bekendheid geven, maar stuitte al gauw op twee obstakels: enerzijds kregen Franse uitgevers slechts spaarzame informatie over de

actualiteit van de Nederlandstalige literatuur en beschikten ze bijna nooit over vertaalde fragmenten die een aanzet konden geven om het werk in het Frans te publiceren, en anderzijds waren er gewoon niet genoeg literaire vertalers Nederlands-Frans. Om het eerste obstakel weg te nemen riep George Strasser in het Institut een werkgroep in het leven die *Comité littéraire* werd gedoopt. Het comité bestond uit een paar enthousiastelingen die een band hadden met de uitgeverwereld en die uitgevers attendeerden op interessante boeken via leesrapporten en vertaalde fragmenten in het Frans. De voorzitter van de werkgroep was de historicus Edmond Pognon (1911-2007), een erudiete en bijzonder sympathieke man die zich ten volle inzette voor dit voor hem volkomen nieuwe project. Hella Haasse (1918-2011), die toen vlak bij Parijs woonde, was een tijdje lid van de werkgroep. Ikzelf was als secretaris belast met het schrijven van leesrapporten en het maken van vertalingen.

Het spreekt voor zich dat ik in mijn eentje niet opgewassen was tegen deze taak. Aart van Zoest, die toen hoogleraar Nederlands was aan Universiteit Paris IV, vatte samen met George Strasser het plan op om een atelier in het leven te roepen waarin een klein groepje studenten of andere geïnteresseerden zich konden bekwamen in het literair vertalen Nederlands-Frans. Er werd besloten dat ik die

ateliers zou gaan leiden. Idealiter zou een dergelijke reeks workshops uitgroeien tot een academische opleiding voor literair vertalen Nederlands-Frans, afgesloten met een door de overheid erkend universitair diploma, maar dat bleek onmogelijk.¹ Het atelier werd dus geen academische opleiding en bleef beperkt tot het Institut Néerlandais, maar kreeg wel gestalte onder het toezien van de Nederlandse Taalunie, die ook een subsidie verleende. *L'atelier de traduction* werd heel officieel in oktober 1986 gelanceerd. Het bestond uit ongeveer veertig uur praktijkonderwijs, van oktober tot juni, aan een twintigtal deelnemers. Die deelnemers kwamen om de veertien dagen bij elkaar voor een werksessie van ongeveer tweeënehalf uur. De collectief vertaalde fragmenten werden afgestaan aan het *Comité littéraire*, maar vonden soms ook hun weg naar tijdschriften zoals *Septentrion*, dat de belangrijkste afnemer werd.

Deze publicatiemogelijkheid leidde ertoe dat het atelier zich gaandeweg meer ging richten op het vertalen van een genre waaraan we in eerste instantie niet hadden gedacht, namelijk poëzie. Gedichten, die meestal kort zijn, waren heel geschikt voor onze werksessies, die toen ook relatief kort waren. Vanaf 1988 publiceerde *Septentrion* bijna ieder jaar door het atelier vertaalde gedichten: een overzicht van de *Poésie en Flandre depuis 1950* (in 1988), of *Aux Pays-*

Bas depuis 1945 (in 1991), of bloemlezingen van de poëzie van de meest uiteenlopende dichters zoals Martinus Nijhoff, Eddy van Vliet, J. Bernlef of Robert Anker. En 1989 kregen we van de Stichting voor Vertalingen zelfs de opdracht om een hele bloemlezing te vertalen, maar het werk met onze bijdragen is helaas nooit verschenen. Toch bestaat er op zijn minst één boek, een prozatekst, dat tot stand kwam dankzij een collectieve vertaling, gemaakt door een aantal vrijwilligers van het atelier: *Une Année allemande* (Actes Sud 1991), de vertaling van *Berlijnse notities* van Cees Nootboom, over de val van de Berlijnse muur.

Het atelier van Institut Néerlandais hield voorlopig op te bestaan in 1992 toen ik tot directeur van het Maison Descartes werd benoemd en in Nederland ging wonen. Maar vanaf 1995 kwamen we weer regelmatig bij elkaar in een andere vorm. Het Institut Néerlandais organiseerde toen thematische weekends over muziek, dans of theater en het hoofd van de taalafdeling, Claran Wielenga, had het plan opgevat om de weekends uit te breiden met vertaalactiviteiten. Zodoende nodigde zij me uit om twee vertaalweekends per jaar te leiden, een in het voorjaar en het tweede in het najaar. De te vertalen teksten hielden verband met het programma van het Institut. Ik herinner me bijvoorbeeld hoe we probeerden liedjes te vertalen

voor een kindermusical, of teksten in het Frans overzetten van gastsprekers op het Institut zoals Abdelkader Benali of Kristien Hemmerechts. Soms behandelde ik passages van romans die ik op dat moment zelf vertaalde en waarvan de gezamenlijk vertaalde fragmenten konden dienen als voorpublicatie in (alweer) *Septentrion*. Soms ging het ook om auteurs die mij persoonlijk interesseerden en die ik bij het Franse publiek bekend wilde maken zoals Anton Valens of Stephan Enter. Deze vorm van het atelier, dat geleidelijk werd teruggebracht tot een weekend per jaar, hield ook nog stand in de jaren 2000 dankzij de steun van het huidige hoofd van de taalopleiding, Ineke Paupert. In 2008 vertrouwde ik de sleutels toe aan Isabelle Rosselin, die het atelier in dezelfde geest en met succes leidde. Ook zij maakte gebruik van dit bijzondere discussieforum, dat haar de mogelijkheid bood nog dieper in te gaan op de auteurs die ze op dat moment aan het vertalen was (David Van Reybrouck, Vonne van der Meer), of om werk van auteurs te promoten die ze graag in Franse vertaling zou zien (Thomas Rosenboom, Esther Gerritsen).

Een paar principes zijn vanaf het begin onaantastbaar gebleven. Aangezien het atelier plaatsvond buiten elk universitair kader heb ik het altijd belangrijk gevonden dat het openstond voor iedereen, zonder minimumeisen voor toegang. Liefde voor vertalen en vertaaltalent kunnen immers net zo goed aanwezig zijn bij een middelbare scholiere, een huisvrouw, een gepensioneerde bij de posterijen of een academisch onderzoeker. Natuurlijk zijn groepen met deelnemers met zoezer uiteenlopende achtergronden heterogeen, maar ik heb dat nooit als een belemmering beschouwd. Al heel gauw ontstond een atelier dat op twee snelheden werkte, met een kern van meer ervaren deelnemers die voor elke sessie een vertaling indienen en een “tweede kring” van toehoorders, die kennis en vaardigheden opdeden door het contact met de eerste groep. Door hun vragen, opmerkingen en voorstellen waren zij van de weeromstuit een stimulans voor de meer ervaren vertalers en voor de docent. Er waren bovendien altijd *native speakers* van het Nederlands aanwezig, wat zeer verrijkend bleek voor het atelier. Isabelle Rosselin deelt die mening: “Door de gemengde groep met Nederlands- en Franstaligen ontstaat een

vruchtbare uitwisseling. Zo kun je alles heel genuanceerd vertalen.”

Via een dergelijk atelier komen er weliswaar vertalingen tot stand, toch is het vooral een prachtig middel om vertalers op te leiden. Door het collectieve denkproces kunnen alle tekstelementen aan de orde komen, van de kleinste vormdetails tot de meest verborgen betekenissen in het verhaal of betoog. De vertaaldocent is de eerste die hiervan profiteert en ik ben het volkomen eens met deze uitspraak van Isabelle Rosselin: “Ik heb enorm veel geleerd van die ateliers. Ik merkte dat iedereen over dezelfde passages struikelt en daar min of meer goede oplossingen voor vindt. Samen komen we tot een hele mooie vertaling. Iedereen draagt goede vondsten aan.”

Die lange sessies van collectief gestelde bevraging van de tekst, die soms uitmondde in een collectieve slappe lach, zijn niet alleen goede herinneringen, maar vormen echt een meerwaarde van dergelijke ateliers: er ontstaat een dynamiek waarbij het gezamenlijke denkwerk meer is dan de som van alle individuele inspanningen. Heeft deze dynamiek ervoor gezorgd dat sommige leden vertalers zijn geworden? Ik heb niet de pretentie dat met zekerheid te stellen, maar ik kan me voorstellen dat een aantal deelnemers die toentertijd speelden met de gedachte om vertaler te worden, en die vandaag inderdaad bekende vertalers geworden zijn, door het bijwonen van de ateliers aangemoedigd werden om door te zetten. Ik denk aan Daniel Cunin of Isabelle Rosselin, die vanaf het eerste uur deelnamen; aan Danielle Losman of Micheline Goche, die vaak uit Brussel naar Parijs afzakten; aan Arlette Ounanian of Mireille Cohendy, die soms uit Amsterdam kwamen; aan Bertrand Abraham of David Goldberg, die door hun onverzadigbare nieuwsgierigheid discussiestof leverden voor hele dagen – en zo kan ik nog een tijdje doorgaan.

Vandaag bestaan er andere, door de Taalunie gesubsidieerde vertaalateliers zoals die van het Expertisecentrum Literair Vertalen in Utrecht en Antwerpen en die georganiseerd door het Vertalershuis in Amsterdam, of meer recentelijk de *Fabrique européenne des traducteurs*, in het leven geroepen door het *Collège International des traducteurs* in Arles. In september 2013 is er een researchmaster literair vertalen van start gegaan (met als doeltaal

Nederlands) aan de universiteiten van Utrecht en Leuven, die in de toekomst ook gericht zal zijn op het vertalen *in* de vreemde taal (www.masterliterairvertalen.eu).

Maar indertijd vervulde het *atelier de l'Institut néerlandais* in Parijs een pioniersrol en bood het als enige de mogelijkheid om zich in het literair vertalen te bekwamen. In het licht van de diensten die het in het verleden heeft bewezen en in de toekomst nog zou kunnen bewijzen, verdiende het beslist niet afgeschaft te worden.

PHILIPPE NOBLE

Noot

(1) Dertig jaar geleden werd vertalen nog niet als een wetenschappelijke activiteit erkend in het universitaire curriculum. Paradoxaal genoeg waren verschillende van mijn collega's bij Paris IV bekende vertalers van Duitse of Scandinavische literatuur, een activiteit die ze ten persoonlijke titel uitvoerden, als het ware buiten de academische wereld om.
